

KURUMSAL GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRKİYE’NİN KALKINMA DENEYİMİ

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY

Oturum Başkanı (Burak BÜYÜKKUŞOĞLU, Rekabet Uzman Yardımcısı) - Bugünkü Perşembe Konferansının konusu, “Kurumsal Gelişmeler Işığında Türkiye’nin Kalkınma Deneyimi.” Bu konuyu bize değerli Hocamız Profesör Doktor Tuncer Bulutay sunacaklar. Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Tekrar bana bu olanağı verdiğiniz için teşekkür ediyorum. Gelenleri, beni dinlemek isteyenleri de teşekkürlerimle karşılamak istiyorum.

Bir ay kadar önce, biliyorsunuz, kurumsal konularda bazı açıklamalar yapmıştım. Bu Konferans esas itibarıyla, o Konferanstaki genel ilkeler ışığında Türkiye’nin kalkınması konusunda temel olarak neler söylenebileceği konusunda. Tabii, özet şeklinde olacak açıklamalar. Ama, sorularınız olursa ayrıntıya da girme olanağımız olabilir.

Evvelâ birkaç noktaya, temel saydığım noktaya değineceğim, ondan sonra büyüme konusunda, Türkiye’nin iş gücü piyasası konusunda ve Türkiye’nin gerçekleştirdiği büyüme konusunda bazı görüşlerimi, temel görüşlerimi açıklamaya çalışacağım.

Bildiğiniz gibi iktisat şöyle tanımlanıyor ya da Batı iktisadında şöyle tanımlanıyor: “Mevcut olan kıt kaynakların çeşitli kullanım alanlarında dağıtım.” Ben, bu tanıma çok durağan bir tanım sayıyorum. Bence daha devingen bir anlayışla konulara yaklaşmak gerekli. Devingeni dinamik anlamında kullanıyorum. Yukarıdaki tanım, devingen bir yaklaşıma da olanak verebilir, yani farklı yorumlara yol açabilir ama, ben, özünde bunun daha ziyade durağan bir anlayış olduğu kanısındayım. Oysa, esas itibarıyla devingen, zaman içinde değişmeyi esas alan bir yaklaşımın zorunlu olduğu kanısındayım. Birinci belirtmek istediğim nokta bu.

İkinci belirtmek istediğim ilke şu: Bildiğiniz gibi iktisat kuramında, geleneksel iktisat kuramında fayda ençoklaştırması çözümlemesine dayanılır. Burada, insanların belirli bir gelirleri vardır, olanakları vardır. Bunun içinde, bu

gelir çerçevesinde faydalarını en çoğa çıkarmaya çalışır insanlar. Burada tercihlerin bilindiği ve geniş ölçüde sabit olduğu varsayımı yapılır.

Oysa, benim kendi yaşamımda ve başkalarının yaşamında gördüğüm, insanların tercihlerini sabit tutmuyor olmaları. Daha doğrusu tercihlerinin ne olduğunu da bilmiyorlar. Esasında kendilerinin ne yetenekleri, güçleri olduğunu da çok fazla bilmiyorlar. Ancak, belirli bir duruma geldiklerinden sonra, yaşlandıktan sonra ne olduklarını, hangi tercihe sahip bulduklarını, o da kısmen anlayabiliyorlar.

Ayrıca, daha da önemli olarak, insanlara olanak vermek esas sorun. Kalkınmanın temeli bu. Yani, belirli bir yerde doğan bir insanı alıp, uygarlığın yararlarından yararlandırmak esas mesele. İnsanı yeniden yaratmak, bütçe sınırını yukarıya itmek, yeni ihtiyaçlarıyla yaratmaktır. İhtiyaçların, gereksinmelerin yaratılması gerekir. Özellikle gelişmemiş bir kişinin kendi değerlendirmeleri bu konuda yeterli ölçü olamaz. En azından benim kendi yaşamımda gördüğüm olgu budur. Dolayısıyla, insanın ne olabileceğini, neler yaratabileceğini yeniden oluşturmak esas sorun. Bu, iktisadın ve özellikle kalkınma iktisadının özü olmalıdır.

Faydayı en çoklaştıran yaklaşım tabii yararlıdır, ama tek başına o bütün çözümlerimizin dayanağı olmamalıdır. Onun yararını yadsımıyorum. Ama, bu benim söylediğim ikinci yaklaşım bence en az onun kadar önemlidir.

Üçüncü belirteceğim olgu, bu, hepimizin bildiği bir şeydir, değişme her yeredir. Değişme, hayatın da, bilimin de, yaşanan her şeyin de temelidir. Esasında kalkınma da bir değişmedir zaten; temelinde değişme olayıdır, süreç şeklinde değişmedir.

Değişme olduğunda belirsizlik de ön plandadır. Ama, yine değişme olduğunda, fırsat yaratılması da önem kazanır. Yani, değişmenin bir belirsizlik yaratma durumu vardır, fakat olanaklar da, fırsatlar da geniş ölçüde değişen toplumlarda yaratılabilir.

Geçen hafta da anlattığım gibi, anlatmaya çalıştığım gibi, belirsizlik iktisat kuramında, bildiğimiz iktisat kuramında doyurucu biçimde ele alınmaz. Ben, belirsizlik konusunu geçmişte incelemeye çalıştığım zaman şunları gördüm: Baktım ki, iktisat kuramı belirsizliği incelediği zaman, esas yaptığı belirsizliği göz ardı etmek. Çünkü, esasında yaptığı şey riski açıklamaya çalışmak. Ama risk, belirsizlik değil. Onu şimdi kısaca anlatayım. Evvelâ, bu riskle belirsizlik arasındaki ayırma ilk değinen kişi “Frank Night” diye bir eski Amerikan iktisatçısıdır. Biraz önce söylediğim o ihtiyaçların oluşturulması görüşü de bir bakıma onundur.

Belirsizlikte, diyoruz ki, olayları göremiyorsunuz. Yaşamda belirsizlik var, geleceği göremiyorsunuz, ne olacağını tayin edemiyorsunuz. Risk kuramında ise söylenen şudur: Olayların oluşunu ya da olmayışını (yani olasılığın, 0 ya da 1 olduğunu) belirleyemiyoruz; ama olasılıklarını belirleyebiliyoruz. Yani yüzde 50 oranla şöyle olur, yüzde 35 oranla şöyle olur, yüzde 15 oranla şöyle olur diyebiliyoruz.

Şimdi, bu bence, belirsizliğin göz ardı edilmesidir, hatta durumu daha da kötüleştirmektedir. Yani, bilimsel olarak 1'i, 0'ı bilmiyorsunuz ama, yüzde 50, 30, 25, 27 gibi olasılıkları biliyorsunuz. Bunu varsaymak, ilkinin varsaymaktan daha da kötüdür bir bakıma; daha da sınırlandırıcıdır.

Diğer bir nokta, geçen gün de söylediğim gibi, fiyatın yetersizliği konusundaki görüşümdür. Fiyatın önemli olduğunu hiç yadsımadım, yine de yadsımıyorum. Fiyat çok önemlidir. Ama, fiyatlar neoklasik iktisatta her şeydir. Her şey onun düzenleyici mekanizmasıyla oluşur. Oysa fiyat böyle bir işlev göremez, benim kanaatime göre.

Örneğin ücreti (bir tür fiyat) ele alalım. Anadolu'nun bir yerinde, Kars'ta oturan birisi biliyor bu ücretin İstanbul'da, Almanya'da daha iyi olduğunu. Biliyor da, gidemiyor oraya. Bütün mesele oraya, yani yüksek olduğunu bildiği ücretlere ulaşamaması, yaklaşamaması, erişememesi. Yabancıların "access" dedikleri olay.

Yani, bence birçok açılardan, özellikle Anadolu'nun büyük kısmını göz önüne aldığımız zaman, hatta Türkiye'yi Amerika karşısında göz önüne aldığımız zaman, temel mesele, en azından meselelerin en önemli öğelerinden biri, o durumlara erişebilmektir. Erişebilmenin temel dayanağı da bildiğiniz gibi, eğitimidir ve başka olanaklardır. Bunlara biraz sonra biraz daha değineceğim.

Değinmek istediğim bir nokta da şu: Bugün çok tartışılan bir konu olarak, enformasyon çok hızlandı deniyor, çok bilgi var deniyor. Bu doğru. Onun büyük yararları da gerçek. Fakat, enformasyonun bolluğu da büyük bir sorundur. Enformasyonun azlığı sorundur, ama bolluğu da zaman zaman daha önemli bir sorundur. Enformasyonlar arasında seçim yapma mekanizmaları sizde oluşmamışsa, enformasyon sizi felç edebilir.

İnsan türü, diğer türlerin bir devamı olarak insan türü, birtakım enformasyonu dışlamak, filtre etmek olanağına erişebilmiştir. Yani, her gün yaşadığımız ortamda bizim sinir sistemimiz bazı verileri göz ardı edebiliyor, bunlar önemsizdir diyor. Bunların büyük kısmının bilincinde değiliz. Fakat, insan bunları göz ardı ediyor yaşamda oluşmuş, genetik olarak insanda ve diğer türlerde oluşmuş olan bir sinir yapısı dolayısıyla. Bunları göz ardı etmediğiniz takdirde

yaşamınız mümkün değildir. Bilgisayar, enformasyon alanında da böyle filtre eden, gerekli ile gereksiz bilgiyi ayıran mekanizmalara gereksinim var. Bu işlevi görecekt mekanizmaların oluşturulması lazım. B. Gates'in de bu noktayı vurguladığını biliyorum.

Son bir nokta, benim çok benimsediğim bir ilkeye göre, her şey "a" olduğu kadar, biraz da "a" değildir. Bu, benim temel saydığım bir mantık ilkesidir. Biraz kabulü zor görünebilir ama, bence çok önemli bir ilkedir. Her şey "x" olduğu kadar, biraz da "x" değildir. Diğer bir deyişle, her şey kendi karşıtını içinde barındırır. Bu, benim bütün yaşamım ve bilimde gördüğüm temel durumlardan biridir.

Geçen de işittim, bilinen bir şey muhtemelen ama, ben geç işittim. Dünyada ilk telefon görüşmesi, karşı tarafın, "sizi duyamıyorum." demesiyle gerçekleşmiş. Çünkü bu taraf karşı tarafı duyabilmiş. İlk konuşma olayı karşı tarafın duymaması ile birlikte oluşmuş. Duyma, duymama ile birlikte gerçekleşmiş.

Şimdi bunları belirttikten sonra, önce büyüme konusuna değinmeye çalışacağım, sonra, Türkiye iş gücü piyasasına, sonra da Türkiye'nin gösterdiği deneyime.

Çok ayrıntıyla girmek istemiyorum. Dışsalıklar, artan getiriler büyümede daima önemli bir yer tutmuştur. Bunlar, önceki büyüme kuramlarında ihmal edilmiş, geniş ölçüde göz ardı edilmiş olgulardır. Oysa, bunların kalkınmada çok önemli olduğunu yadsımaya imkân yoktur. Yalnız, son içsel büyüme modelleri, geçen hafta anlatmaya çalıştığım gibi, bunları göz önüne almaya başlamıştır. Bu çok güzel bir gelişmedir. Diğer bir olgu, başlangıç koşullarını çok önemli olmasıdır. Diğer bir deyişle tarihsel koşullar çok önemlidir. Bu, bildiğiniz gibi, kaos kuramının çok belirginlikle ortaya çıkardığı bir durumdur.

Bununla ilgili bir nokta, izlenen yola bağımlılıktır. Yani, bir ülke hangi yolu izliyorsa, o izlediği yol, geniş ölçüde onun geleceğini belirlemektedir. Bu yalnızca ülke için değil, insanlar için de geçerli bir konudur. Geçmişte neyi izlemişseniz, gelecekte de ona bağımlı kalıyorsunuz. Bunun bir örneği de daktilodur. O çok kullanılan daktilodaki harflerin belirlendiği işaretler çok etkin bir işaret kümesi değilmiş. Ama geniş ölçüde kullanılmaya başlandıktan sonra artık etkin yol o oluyor. Onu değiştirmek çok büyük sorun yaratıyor. Daktilo bu konularda yapılan araştırmalarda en çok kullanılan örneklerden biridir. Yazılımlarda çok kullanımın, tekelin önemi de bilinmektedir.

Şimdi, bence bir ülkenin kalkınmasında şu olgular çok önemlidir: Tarihsel koşullar ve kurumsal koşullar; yatırım ve teknoloji çok önemlidir. Bunlar esasında bilinen şeylerdir.

Türkiye'nin kalkınmasında tarihsel koşulların çok önemli olduğunu gösteren bir-iki noktaya değinmek istiyorum.

Osmanlı İmparatorluğunu örnek olarak almak istiyorum. Mehmet Genç değerli bir tarihçi, benim de sınıf arkadaşım şunları söylüyor: “Osmanlı İmparatorluğu büyük bir İmparatorluktu”. Çok uzun süre yaşadı, fakat, tarihte böyle imparatorluklar bulmak mümkün. Meselâ Bizans, Roma İmparatorluğu, Abbasiler gibi. Bir kısmı Osmanlıdan biraz daha fazla yaşadı, örneğin Bizans İmparatorluğu. Fakat, onlar diyor, devrim yaşamayan aynı ortamda sona erdiler. Osmanlı İmparatorluğunun temel bir özelliği, farklılığı sanayi devriminden sonra 200 yıl kadar direnebilmesidir bu devrime.

Ben bu görüşe katılıyorum. Gerçekten, bütün dünyayı değiştiren, büyümeye dayanan yeni bir olgu ortaya çıkıyor, sanayi devrimi, ve Osmanlı İmparatorluğu, eski yapısıyla, iktisadî yapısını, sosyal yapısını değiştirmeden buna 200 yıl direnebiliyor. Bu, hakikaten çok temel bir özellik. Yine aynı yerde belirtildiği, yine benim de katıldığım bir olgu, “Osmanlı İmparatorluğunda büyüme yok.” Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde kalkınmada zorlanmasının bir nedeni de bu Osmanlı niteliğine bağımlı olması.

Sanayi devriminde ilk dönemlerde çok hızlı bir büyüme artışı sağlanamamıştır. Esas gelişme, 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında, özellikle teknolojiye bilimin katkısı ortaya çıktıktan sonra oluşmuştur. Teknolojik gelişme daha öncedir; başlarda ona bilimin katkısı yoktur. Teknolojik gelişmeye bilimin katkısı 19'uncu yüzyıl ortalarında ortaya çıkmıştır. Bu da ekonominin büyümesini çok hızlandırmıştır. Önemli büyüme de İkinci Dünya Savaşından sonra oluşmuştur. Bunlar, soru olursa tartışacağımız konular.

Bununla ilgili benim eklemek istediğim bir nokta var. Onu da zaten tarihçiler benden iyi biliyorlar. Osmanlı İmparatorluğunda Türk kökenlilerin, Müslüman kökenlilerin iki istihdam alanı var: Biri tarım, biri devlet bürokrasisi. Zanaat gibi şeyler, ticaret gibi şeyler daha ziyade azınlıkların elinde.

Şimdi, Cumhuriyet gelince ne oluyor? Cumhuriyet gelince kavramlarda temelli bir değişim yaşanıyor ve büyüme ön plana çıkıyor. Ön plana çıkıyor; fakat, o eski Osmanlı İmparatorluğunun, biraz önce açıkladığım gelenekleri sizi sınırlıyor. Mehmet Genç'te böyle söylüyor. İşte geçmişe bağımlılık, tarihe bağımlılık dediğim olay bu.

Ülke ekonomisi tarımda devam ediyor. Ama, tarımla kalkınabilmek Türkiye koşullarında son derece zor. Tarımda gelişmenin sağlanabilmesi, tarımdan insan gidişine bağlı. Tarımdaki verim artışı, üretimin yüksekliğinden ziyade, paydanın azalmasından ileri geliyor.

Dolayısıyla, bugünkü gibi yüzde 40'a yakın kısmı tarımda, kırsal yerlerde yaşayan insanlara dayanarak bir kalkınmayı gerçekleştirmek bana çok zor geliyor. İstihdam alanı olarak geriye ne kalıyor? Osmanlı İmparatorluğunda Türk kökenliler için “devlet kapısı” ya da “kapıkulluluk” zihniyeti. Ben sanıyorum ki, bu gelenek Türk toplumunda hâlâ etkisini sürdürmektedir. Yani, geleceği devlet kapısında aramak.

Türkiye’de işçiler, “ücretli veya maaşlı” veya “yevmiyeli” işçiler diye ikiye ayrılır biliyorsunuz. Onların toplamını esas aldığımız takdirde, Türkiye’deki ücretlerin istihdam içindeki payı yüzde 45-50 civarındadır. Oysa gelişmiş ülkelerde, gelişmiş Batı ülkelerinde bu yüzde 80’leri aşar, 90’lara bile varır. Dolayısıyla Türkiye’de ücretlilerin payı düşüktür. Buna karşılık, DİE’nin son yaptığı bir çalışmaya göre, Türkiye’de yüksek tahsillilerin yüzde 80’ine yakını, yüzde 77 civarında, ücretlidir.

Bu bana, bu eski geleneğin bir bakıma Türkiye’de bugün bile sürdüğünün, herkesin, özellikle eğitimlilerin gelirlerini, kendi geleceğini ücretle çalışmakta ve kısmen de devlet kapısında aramasının, aradığının bir göstergesidir. Ama Asya’nın bazı gelişmekte olan ülkesinde de muhtemelen aynı durum vardır.

DİE’nin Hanehalkı İşgücü Anketlerinde tarla var, düzenli özel kesim var, düzenli kamu var. Bunların dışında enformel sektör sayabileceğimiz, pazarda çalışanlar, evde çalışanlar var. Bunlardan ikisini, düzenli kamu ve düzenli özeli alırsak, onların yüzde 28-30 civarı kamuda çalışmaktadır. Bunlar da, öyle sanıyorum ki, Türkiye’de belirtilen Osmanlı geleneğinin devam ettiği yönünde bir kanıt oluşturur. Yalnız, bu konuyu daha etraflıca incelemem lâzım. Önemli bir konu ama, daha ayrıntılı bir şekilde bakmam gerektiğini söylüyorum. Yani, hata yapmış olabilirim. Sizin dikkatinizi çekmek istiyorum.

Evet, tarihsel koşullar üzerinde söylemek istediklerim bunlar. Şimdi yatırım konusunda bazı şeyler söylemek istiyorum.

Bizim ilk asistanlığa başladığımız zamanlarda yatırım ve teknoloji, temel kalkınma faktörleri sayılırdı. Bugün de yatırım ve teknoloji, kalkınmanın temel faktörlerinin başında geliyor, geçen ay söylediğim gibi. Fakat, yatırım konusunda bazı önemli değişimler oldu.

Eskiden şü çok önemliydi: “Yatırım önemlidir, o hâlde, yatırımı ne kadar arttırırsanız kalkınmayı da o kadar sağlarsınız”. Diğer bir deyişle, “birikim oranı ne kadar yüksekse kalkınma da o kadar kolay olur”.

Ama, çalışmalarda ortaya çıktı ki, bu yetmiyor. Yatırım oranlarının yüksekliğiyle istenilen sonuç her zaman elde edilemiyor. Bazı ülkelerde yatırım çok yüksek olabiliyor, meselâ eski sosyalist ülkeler de; ama kalkınma o ölçüde gerçekleştirilemiyor. Dolayısıyla, yatırım hacminin ötesinde başka faktörlere de gereksinim var. Örneğin yatırımın çeşidine bakmak gerekir. Bu bilinen bir konu.

Araştırmalarda gördüm ki, şunlar da çok önemlidir: Her şeyden önce, beşeri sermaye çok önemlidir. Bu beşeri sermayenin önemini birtakım çevreler zaten eskiden beri biliyorlardı. Ama, iktisada yoğun biçimde girmesi daha ziyade 1960’tan sonradır. Giderek daha fazla önem kazanmıştır.

Yine bir yatırım kavramı, entelektüel yatırımdır. Bir firmanın en büyük kaynağı entelektüel gücüdür diye bazı görüşlere rastlarsanız. Entelektüel güç ve insan gücü temelde firmaların esas gücüdür diyen bir anlayış bu. Bu anlayış son zamanlarda gelişti. Ben bu görüşe önem veriyorum.

Diğer bir kavram, firma sermayesidir. Bunlar ilgili kavramlar tabii. Her firmanın kendine özgü bir kültürü, bir anlayışı ve yaklaşımı vardır. Firmayı da firma yapan bu özelliklerdir. Bunun da dikkatle değerlendirilmesi lazımdır. Son bir sermaye kavramı olarak da, toplumsal sermaye, sosyal kapital çok önemlidir. Toplumsal sermaye nedir? Bu konuda anlayış birliği yok. Kimileri kişinin ailesinden elde ettiği ilişkilerine ya da mahallesinden, kentinden elde ettiği ilişkilere sosyal sermaye diyor.

Bazıları çeşitli ağ örgüleri (network) içerisinde oluşan sermayeye toplumsal sermaye diyor. Yani belirli kulüpler, belirli birlikler, hatta belirli ırksal ve etnik yapılar içinde oluşan ilişkiler ağı. New York’taki Yahudiler gibi. Bu “network”ler gayrimeşru organlar da olabiliyor, çeteler filan da olabiliyor. Yani toplumsal sermaye her zaman olumlu değil. Bu kavrama tümüyle karşı çıkılabiliyor.

Fakat, ben toplumsal sermaye derken ve bunu olumlu katkısını düşündüğüm bir kavram olarak söylerken, esas vurgulamak istediğim “ortamdır”. Sosyal sermayede bence en önemli nokta, ortamın elverişli olmasıdır. Bunun kurumsal tarafı da var. Ama ben, ortama önem veriyorum.

Herhangi bir yerde ortam müsait olduğu takdirde oranın gelişmesi çok kolay ve çok hızlı olabiliyor. O ortam olmadığı takdirde gelişme çok zorlaşıyor. Örneğin bir fakültesiniz, orada, bir ortam oluşunca, uygun ortam oluşunca

burada çok şey üretiliyor. Bir fabrikada belirli ortam oluşunca, yine aynı şekilde çok şeyler üretiliyor.

Birbirlerine güven olduğu zaman, karşılıklı saygı ve dayanışma olduğu zaman insanların âdeta yaratamayacağı şey yok. Bir ülkenin de kalkınmayı yakalayabilmesi için böyle elverişli bir ortam yaratması lâzım. Dolayısıyla, toplumsal sermaye kavramını, bu anlamda ben çok önemli buluyorum. Yatırım konusunda esas itibarıyla söylemek istediklerim bunlar.

Yalnız, beşeri sermaye konusunda bir noktayı belirtmek istiyorum. Geçen okuduğum bir yerde rastlamıştım. Burada deniliyor ki A.B.D.'de genç insanlar âdeta bilgisayarla doğuyorlar. Bu gençlerin her türlü davranışını, her türlü hareketlerini bunlar belirliyor. Bu gençlerin hiç olmazsa bazılarında şöyle bir anlayış var: Eğitimi erteleyelim, teknolojiye katkı yapalım. Çünkü, bu teknolojik gelişmeler ancak gençken olur, sonra olmaz. Eğitimi ise her zaman yapabiliriz. Yani, yüksek eğitimi erteleyecekler, o arada teknolojik buluşlar yapacaklar, zengin olacaklar. Zengin olduktan bir süre sonra da yüksek tahsile devam edebilecekler. Bu, bana ilginç geldi. Katıldığımı sanmayın, katılıyor değilim.

Şimdi teknoloji konusunda bir-iki şey söylemek istiyorum. Teknoloji ve istihdam konusunu bir yayınlamamızda ele aldığımız için bu konuda ancak bazı konulara değinmekle yetineceğim.

“Carl Sagan” diye bir kişi vardı, bir bilim adamı, astronomdu sanıyorum. Şöyle bir şey demiş, çok hoşuma gitti: “En güvenilir yapabileceğim öngörü şudur: En çarpıcı buluşlar bugün öngöremediğimiz yerlerde olacaktır.” Bu özellikle teknolojide geleceğin ne kadar belirsiz olduğunu gösteren güzel bir ifadedir diye belirtmek istedim.

“Bill Gates”ın son bir kitabında okuduklarımı kısaca nakletmek istiyorum. Bildiğiniz gibi, evrim kuramında değişme genellikle sürekli ve yavaştır. Ama, bundan 20 sene kadar önce bir sıçramalı denge kuramı oluşturulmuştur. Bunda şunlar ileri sürülüyor: Türler uzunca bir süre esas itibarıyla durağan kalırlar, ama belirli dönemlerde birdenbire bir sıçrama yaparlar. Yani, yavaş değişme esastır, ama, belirli bir anda sıçramalı bir gelişme olur. “Bill Gates” bunun tersini söylüyor: “Şimdiki dünyada” diyor, “sıçramalı gelişme esastır, durağanlık istisnadır.”

Yalnız, burada farklı görüşler de var. Deniyor ki, “elektrik, araba şeklindeki teknolojik gelişmeler bugünkü bilgisayar ve internetten çok daha önemliydi. Demir yolları da çok önemliydi.” Bu konular, bilim adamları arasında tartışılıyor.

Bir “Nano teknoloji” konusu var; çok küçük parçalarla teknolojik gelişmeyi sağlamak. Bu teknolojinin gelecekte çok önemli olması olası. Çünkü bu teknolojinin, bilgisayarların veri kümesi için yaptıklarını, madde düzeyinde yapabileceği düşünülüyor. Diğer bir deyişle, bu teknoloji sayesinde, maddelerin molekülleri etkin bir biçimde, madde israfına, atılmasına neden olunmadan bir araya getirilebilecek.

Bu konuda okurken, bir bilim adamının şu görüşüne rastladım: Diyor ki, “Nano teknoloji, ilkel yaratıkların hücrelerinde bundan milyarlarca önce buldukları bir keşfin bugün ortaya çıkmasıdır”. “En ilkel bir yaratığın milyarlarca sene önce bulduğu bir buluş bu Nano teknolojinin başlangıcıdır” diyor.

Analiz yaparak, giderek daha küçük parçalara inilerek sonuca varma yöntemi bilimde çok kullanılır. Bu yolla basitlik, açıklık sağlandığı düşünülür. Ben, bu ilkenin her zaman geçerli olduğunu sanmıyorum. Bence, aşağıya indikçe, temele indikçe işler açıklığı kavuşacağına, daha da karmaşıklaşır. Burada dayanağım “Quantum” fiziğinin ortaya çıkardığı moleküler belirsizliktir.

Bunun teknoloji alanına yansması şu: Eskiden “Taylor”cu denilen yaklaşımla iş mümkün olduğu kadar küçük parçalara indiriliyordu. Şimdiki teknoloji anlayışı geniş ölçüde bunu yadsıyor. “Bu yaklaşım, çözümleme yaklaşımı, en küçük öğeye inme yaklaşımı gelişmeyi sağlamaz” diyor. Bu bence çok önemli bir değişiklik. Yani, çözümlersen, basitleştirirsen, insanlar bir nevi aptallaşıyor, robota dönüyor, iş çok yineleyici bir nitelik kazanıyor ve insanın yeteneği de dumura uğruyor. Sonuçta verimlilik düşüyor.

İkinci bir gelişme, yine teknoloji gelişme alanında, şu: Bu yeni anlayışlarda makine değil, insan ön plandadır. Makineyle elde edilecek sonuçların sınırı vardır deniliyor. Temel ağırlık, insanların ve insanın beyninin geliştirilmesine verilmelidir. Bu da bana çok önemli geliyor.

Ayrıca, kişiler, ücretliler, işçiler çok hünerli, çok rollü olmalıdır. Artık tek iş yapan insan o kadar makbul değildir ve bu yolla insanların yeteneğini kullanamayız. Buna bağlı olarak, takım şeklinde üretim ön plandadır. Yani, üretim artık takımlarla yapılır ya da yapılmalıdır. Bu takımlarla üretimde de en önemli olgu, insanların birbirlerinden yararlanmalarıdır, birbirlerinden etkilenmeleri, birbirlerinden öğrenmeleridir. Bu, biraz önce söylediğim ortamın da en temel öğelerinden biridir.

Böylece insanın ön plana çıkması çok önemli. Ben insanların katkısı olmadan birşeylerin yapılabileceğini, kalkınılabileceğini hiç sanmıyorum. Az gelişmiş ülkelerde de, insanların, küçük de olsa, teknolojiye mutlaka katkıları olması lâzım.

Görölmüş ki, ölkeler teknolojiyi uyarlamaya müsaitler, toplumsal uyabilirlilikleri varsa, o takdirde gelişebiliyorlar. Yani, aldıkları teknolojiye bir katkı getirmeleri lâzım. Bu katkının, ilk başlarda çok büyük olması gerekmiyor. Ama, bu, giderek artan bir süreç içerisinde yeni bir teknoloji, güç ve yapı oluşturabiliyor. Dolayısıyla, bir ölkenin mutlaka teknolojiye, aldığı, benimsediğı teknolojiye bir katkı getirmesi ve bunun giderek geliştirmesi zorunludur.

Burada bir noktaya daha değinmek istiyorum. Öyle görünüyor ki, kaliteli üniversite yaratmak o kadar zor bir sorun değilmiş. Biz önceleri öyle sandık ama, galiba öyle değilmiş. Çünkü, kaliteli üniversiteyi bir bakıma başarabildik; fakat, kalkınmayı başaramadık. Diğer bir deyişle, üniversiteyle yüksek nitelikte iş yaratamadık. “Stanford” Üniversitesi kadar güçlü olmasa bile, ona çok da uzak olmayan üniversiteler yaratabildik bence. Ama, daha küçük ölçekte de olsa bir “Silicon” Vadisi oluşturamadık. Ayrıca yüksek nitelikli öğrencilerimizle yüksek kalite iş üretmedik.

Biliyorsunuz “Porter”ce savunulan bir “Cluster” görüşü vardır. Biz, bu yoğun ve yüksek verimli yerlerin Türkiye’de yaratılıp yaratılmayacağını geçmişte incelemeye çalıştık. Denizli, Gaziantep’i, bunun bir örneğı diye aldık. Fakat, çok olumlu sonuçlara varamadık. Ama, gelecekte bu olabilir diye düşünüyorum. Ben, meselâ İstanbul’un yanında, güneyinde, Çanakkale etrafında böyle bir yoğun yerleşim birimi oluşturulabilmesi olanaklarının sınanması gerektiğı kanısındayım. Aynı şekilde doğudaki ilişkileri, Türki cumhuriyetleriyle olan ilişkileri geliştirecek yüksek verimlilik odaklarının, Kars, Erzurum, Trabzon civarında oluşturabileceğini düşünüyorum.

Son olarak teknolojiye dijital devrimin iş hayatında bir yenilik oluşturduğı söyleniyor. Deniyor ki, “eski devrimler, teknolojik devrimler iş hayatını bir yere biriktirdi, kentleri oluşturdu, kentleri birleştirdi, şimdi bunun tersine eğilimler ortaya çıkıyor.” Yani, iş hayatı dağılıyor. İnsanlar fabrikalara gitmiyor, hatta kentlere bile gitmiyor, kendi evinde bile çalışabiliyor. Bu eğilim gelişmiş ölkelerde, gelecekte büyük ağırlık kazanabilir. Ama bugün için Türkiye’de fazla önemi yoktur.

Büyüme konusunda, genellikle bilinenlere ek olarak söyleyeceğim bunlar. Şimdi, Türk iş gücü piyasasına kısaca geçmek istiyorum. Yalnız burada geçen konferansta belirttiğim noktaları yinelemeyeceğim.

İş gücü piyasası üzerinde ben bazı araştırmalar yaptım, ILO’ya danışman olarak. Bunların sonuçları yayınlandı. Bu çalışmalarda ve önceki çalışmalarımda görmüşüm ki, Batıda bu konu birtakım kuramlarla inceleniyor. Fakat, onların Türkiye’de geçerliliğı, hatta bana göre Batı ekonomilerindeki geçerliliğı çok

şüpheli. Öneğin “doğal işsizlik oranı” diyorlar, “zamanlararası ikame kuramı” diyorlar.

“NAIRU” diyorlar, enflasyonu harekete geçirmeyen, hızlandırmayan bir doğal işsizlik oranı. Bizde enflasyon son zamanlarda çok yüksek. Bununla işsizlik arasında hiçbir bağlantı yok. Bunların, dediğim gibi, Avrupa, Amerika’daki geçerliliğinden de çok kuşkuluyum. Türkiye’de bunlarla olaya yaklaşmak bana çok anlamsız görünüyor.

Bence iş gücü piyasası kalkınmanın bir parçasıdır ve o anlayış içerisinde incelenmesi gerekir. Nitekim ben öyle inceledim. İlk önce yatırımları ele aldım. Yatırım, öğrenim konusunda seminer yaptık; seminer sonuçlarını yayınladık. Sonra teknoloji konusunda, sonra başka konularla devam ettik. Batılı iktisatçıların yaklaşımında çok farklı bir yol izlenmesi gerekiyordu, ben de böyle yaptım.

Batı iktisadında işsizlik oranı temel kavramdır. Ben, işsizlik oranının önemli olmadığını söylemiyorum; fakat, tek başına bunun yeterli olduğu kanısında değilim. Niye? Bizim işsizlik rakamlarımıza bakın, Devlet İstatistik Enstitüsünün Hanehalkı İşgücü Anketlerinden elde edilen verilere. Geçen toplantıda da söylemiştim. İşsizlerin yüzde 34’ü şu nedenlerle işsiz: Geçici bir işte çalışıyordu, iş bitti; geliri azdı, memnun değildi ayrıldı. Bunun ötesinde, işsizlerin yüzde 43’ü de ilk kez iş arayan kişiler; daha ziyade askerden gelenler, okulu bitirip iş arayanlar. İşten çıkarılanların oranı ise yüzde 7.6’dır. Ekim 1998 rakamını söylüyorum.

Bu rakamlar gösteriyor ki, işten atılanlar yüzde 10’un da altında. İşsizlerin büyük kısmı, işten kaynaklanan işsizler; yani işi beğenmiyor, iş iş değil. Ya geliri az, kendisi memnun değil ya da geçici, ondan memnun değil ya da ilk kez iş arayanlar, ilk defa piyasaya gelenler. Bu da en çok eğitimliler arasında gözleniyor. Eğitimli kişiler bir süre işsiz kalıyorlar çünkü buna güçleri yetiyor. Yani, ailesiyle yaşıyor, ailesinin desteği arkasında işsiz de kalabiliyor.

Dolayısıyla, bunlardan benim çıkardığım sonuç, Türkiye’de işsizlik önemlidir ama, en önemli işgücü sorunu değildir. DİE’nin işsizlik oranı sayılarına itirazlar var. Ama benim kanımca, işsizlik konusunda DİE’nin uyguladığı yöntemde büyük bir aksaklık yok. İstihdam (özellikle tarımsal istihdam) konusunda temel sorunlar var.

Türkiye’nin üç önemli istihdam alanı var. Tarımda istihdam, formel kesim ve bunlar arasında sıkışmış enformel kesim. Tarımın büyüklüğü enformel kesimi belirlemekte, hacmini artırmaktadır.

Bütün bunlardan benim çıkardığım sonuç şu: İşsizlik oranı ya da bunun çeşitlemeleri, eksik istihdam oranı gibi, var. Bunlarla, yani işsizlik oranı ve bunun

çeşitlemeleriyle Türkiye iş gücü piyasasını doyurucu bir şekilde açıklamaya olanak yoktur. Bunlar bir göstergedir, fakat en önemli gösterge değildir; başka göstergelere gereksinim vardır.

Nelere bakmak lâzım? Şunlara bakmak lâzım: Az örgütlü kesim ne kadardır? Ben, enformel sektöre az örgütlü kesim diyorum. Kayıt dışı ekonomiye, kadın istihdamına, çocuk istihdamına, kamu istihdamına, göç oranına bakmak lazım.

Şimdi, kaba hatlarıyla Türkiye'nin genel deneyimini açıklayarak konuşmamı bitirmek istiyorum.

Türkiye'nin iktisadî büyümesini 1950'den önce ve sonra diye ayırmak lâzım. 1950'ye kadar büyük bir gelişme olmamış. Burada esas itibarıyla iki büyük olay Türk ekonomisini belirlemiştir: Biri büyük bunalım, 1930'larda; diğeri de devletçilik. Devletçilik de bir zorunluluk neticesinde başvurulan bir politika olmuş. Yani, özel kesim eliyle kalkınma amacı güdülürken, bunun yapılamayacağı, özellikle 1930 bunalımından sonra görülmüş ve devletçilik ön plana çıkmış. Sonra da, 1940'lardaki savaş koşulları yaşanmış.

Yalnız, size bu dönemde, toptan eşya fiyatlarındaki bazı gelişmeleri açıklamak istiyorum. Bildiğiniz ya da bilmediğiniz gibi, iki arkadaşımın birlikte, 1923-1948 dönemi için Türkiye millî gelirini hesaplamıştık yıllar önce. Oradaki verilere göre, bu toptan eşya fiyatlarındaki eğilimi belirtmek istiyorum.

Pek beklenmeyeceği gibi, Türkiye'de 1930 bunalımında, özellikle de 33'le 34 yıllarında fiyatlarda yüzde 30-35 arasında, büyük bir düşüş vardır. Hep fiyatlarda artışa alışmış bir toplumda bunu söylemek biraz acayip gelir. Onun için bunu belirtmek istedim. Bunun temel nedeni, büyük bunalımın tarımı çok kötü etkilemesidir; tarım fiyatlarının çok büyük ölçüde düşmesidir.

Büyük enflasyon iki yılda olmuştur ama yüzde 100'ü aşmamıştır, biri 1942'de, bir de 1943'te. 1942'deki en büyüğüdür, o da yüzde 93 civarındadır. Daha önemlisi, 1943'ten sonra fiyatlar gerilemiştir. Bunları 1950 öncesinin büyük enflasyonların yaşandığı bir dönem olmadığını vurgulamak için söylüyorum.

1950-60 arasında Türkiye bir büyüme aşamasına girdi. Bu aşamada, 1950-1960 döneminde tarım ön plandaydı. 1950'lilerin yarısı uygun bir büyüme dönemi idi, ama ekonomi 1950lerin ikinci yarısında bunalıma girdi. Bu bunalım sonucunda 1958'de istikrar tedbirleri alındı. Bunlar, fiilî istikrar tedbirleridir, 1960'da resmî hâle dönüşmüşlerdir.

Sonra, 1960'la 1970'te ithal ikamesi sürecine geçildi. İthal ikamesi süreci, benim gördüğüm, Türkiye'de en sağlıklı gelişmelerin yaşandığı yıllardır.

Burada enflasyon çok düşük. Millî gelir çok hızlı gidiyor. Çok önemli bir göç hareketi var, hem iç, hem dış göç. Biliyorsunuz, Almanya'ya göç esas itibarıyla bu dönemde oldu.

Bu dış göçlerin, özellikle işçi dövizlerinin ekonomi üzerinde büyük etkileri oldu. Fakat gelişme 1970'lerin sonunda tıkanı. Niye tıkanı? Bence bu bunalımın birçok sebebi olabilir ama, en önemli nedeni, ithal ikamesinin amacını gerçekleştirememesidir. Yani, ithal ikamesi dışalımın yerine geçemedi. İthal eğilimi kısılamadı. Tersine, ithalat o günlerden beri korkunç bir şekilde artıyor.

Burada, tüketim mallarından ziyade, kastettiğim hammaddelerdir. Türk dışsattımında, Türk dışalımında, en temel öge hammaddelerdir. Bu hammaddeleri kısmak mümkün olmamıştır, bugüne kadar olmamıştır. Yani, bir nevi ithalat hammaddelere dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, ithalat ikamesi, ithalat ikamesi işlevini görememiştir.

Çok tartışılabilir ve tartışılan bu konuya bu kadar değinmekle yetinip, 1980 sonrasına geçeyim.

Burada, bildiğiniz gibi, küreselleşme, dışa açılma bir önemli olgudur. Bu globalleşmede dışsattım önemli ölçüde artmıştır. İtiraf edeyim ki, dışsattımın bu kadar hızla artacağını ben öngöremedim. Bu, benim öngöremediğim önemli bir başarıdır. Ama, bildiğiniz gibi, dış ticaret açığı da fazla azalmamıştır. Hâlâ dış açık sürüyor. Daha sonraları turizm gelişmiştir, dış müteahhitlik gelişmiştir, bunlar Türkiye'nin ekonomisini çok genişletmiştir.

Ama, şu olumsuz olgular da vardır: Bunlardan biri borçlanma denilen olay. Borçlanmayla ne kadar bağımlı globalleşme; o tartışmaya açıktır. Ama, bence bağımlıdır. Çünkü, bütün dünyada bir borçlanma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bütün dünya borçlanmayı ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun acı deneyiminin etkisinde kalan Türk Cumhuriyetinde pek başvurulmayan borçlanma, eski hızıyla, belki onu aşacak şekilde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu borçlanma eğiliminin arkasında, büyük askerî harcamalar, tarımı destekleme politikaları, KİT'lerin, sosyal sigorta kurumlarının açıklıkları yatar. Bu bütçe açıkları, iç borçlanma bugün idare edilemeyecek düzeylere varmıştır.

Bir-iki sene daha bu tedbirler, bu Hükümet tarafından alınan tedbirler ertelenseydi, bir, iki, üç yıl sonra galiba maaş ödemeyecek hâle gelecekti Türk bütçesi.

Borçlanmanın yarattığı en büyük sorun, Türkiye'nin kendi olanaklarının çok üstünde bir yaşam standardıyla yaşamaya devam etmesi ve bu durumu sona erdirmek için gereken politikayı sürekli ertelemesi. Bunun sonucunda bunalım tabii yoğunlaştı. İşte bugün yaşadığımız yoğun bunalımlar ortaya çıktı. Fedakârlık

yapmadan bu bunalımı atlattık çok zor görünüyor. Bu söylediklerimden benim IMF'nin politikasını benimsediğim sonucunu çıkarmayın. Şunu söylüyorum: IMF'ye başvuran Hükümettir, yani Türkiye'dir. IMF'nin belirli politikası vardır. Kabul etmeseydin. IMF sana zorla dayatmadı ki. Ama bence benimsenen bu politika bazı yönleriyle daha sağlıklı olabilirdi.

Temelinde şunu vurgulamak istiyorum: Böyle bir politika Türkiye için zorunluymuştu. Ertelendi, sürekli ertelendi, bu Hükümet zamanına kadar sürekli ertelendi. Ertelendikçe de iş daha da kötü oldu. Umarım daha da kötü olmaz.

Özveri olmadan, belirli kesimler, özellikle zenginler fedakârlık yapmadan bu bunalımdan kurtulmanın olanaklı olduğunu sanmıyorum. Ben umuyorum ve diliyorum ki, bu özveriyi, her zaman fedakârlık yapan yoksullar üstlenmesin, ama korkuyorum ki yine yol odur; çünkü yoksulların güçleri yok, sesleri çıkmıyor geniş ölçüde.

Bu 1980 sonrasının getirdiği bir önemli olgu da, gelir dalgalanmalarının Türk ekonomisine girmesidir. 1950 sonrası verilerine bakarsanız, öyle büyük oranda gelir düşmesi, çok yaşanmış bir olay değildir; bir-iki yılda yaşanmıştır. 1990larda ise, 91'de yaşandı, 94'te yaşandı, 99'da yaşandı, şimdi yine yaşanıyor muhtemelen yine önemli bir şekilde.

Bu, Amerika'nın "ondan kurtuldum" diye kendisini kutladığı gelir dalgalanmaları olayının Türkiye ekonomisine girmesidir. Bu, çok önemli, çok tartışılması gereken bir olgudur.

Bir önemli nokta da, küreselleşmenin Türkiye'de iki apayrı dünya oluşturması: Bunlardan biri, dünya koşullarıyla, özellikle gelişmiş Avrupa ve Amerika gibi ülkelerle ilişkiye giren ve standartlarını, geniş ölçüde o ilişkiyle belirleyen ve geniş ölçüde İstanbul'un belirli kesimlerinde yoğunlaşan bir kesim, bir de onun dışındaki Türkiye.

Bu ayırım eskiden de vardı, "Dual" ekonomi dedikleri. Eskiden beri tartışılan bir konu. Fakat, bu çok daha güçlendi. Öyle ücret düzeyleri var ki belirli kesimlerde, bilgisayar gibi, bankacılık gibi, gazetecilik gibi, Türkiye ölçülerinin çok çok üzerinde. Bu kişiler Batı standartlarına göre belirlenen ölçülerde gelir sağlayabiliyor. Bunda sadece kârı kastedmiyorum; katma değer, yani ücret de dahil. Bunları Türk ekonomisinin kaldırma gücü yok.

Bu standart farklılıkları Türkiye'de büyük bir gelir dağılımı sorunu oluşturdu. Ben, gelir dağılımı konusuna, bu düşüncelerle yeniden baktım. Bizim, hatırlayacak bazı arkadaşlarımız, yine iki ayrı arkadaşla yaptığımız, 1968 verilerine göre 1970'te yayınlanan bir gelir dağılımı araştırmamız vardır. Onunla, o arada yapılmış başka araştırmalarla, 1994 gelir dağılımı araştırmamızı karşılaştırdım.

Biliyorsunuz Devlet İstatistik Enstitüsü 1987’de, bir de 94’te gelir dağılımı araştırması yaptı.

Ben sanıyor ve bekliyordum ki, Türkiye’de gelir dağılımı daha bozuldu. Fakat, o sonucu bulamadım. Yani, veriler, bizim 68 araştırmamızla DİE’nin 1994 araştırması arasında bir bozulma olduğunu göstermedi. Dolayısıyla, bir bakıma ilk baştaki beklentim gerçekleşmedi. Ama, hala yukarda belirttiğim çok farklı iki standardın çok büyük gelir dağılımı farklılıkları yarattığını düşünüyorum. Bunu 1994 yılı için doğrulayamadım. Sonraki yıllar için geçerli olduğunu sanıyorum. Burada tabii, araştırmaların sağlıklı sorunu da var.

Batı ekonomilerinde ücret dağılımının bozulması son yılların en önemli olgularından biridir. O anlayış çevresinde bizim verilere dayanak bir hesap yaptım DİE’deki arkadaşlardan rica ederek. Orada gördüm ki, ücret dağılımı da Türkiye’de bozuktur. Bozuktur ama, gelir dağılımından daha iyidir.

Yalnız, burada çok önemli bir olgu var: İlk yüzde onluk gelir paylarında artış yavaş. Buna karşılık 9. gelir payından 10. gelir payına geçildiğinde büyük bir sıçrama gözleniyor. Yani, ücret dağılımında en yüksek yüzde 10’luk bölümde büyük bir gelir birikimi gözleniyor.

“Stigler” bir yazısında, bir “Director Yasasından” söz açıyor. Yasa şöyle diyor: “Orta sınıf, zengin sınıfı ve yoksul sınıfı vergilendirerek millî gelirden kendi payını artırır. Demokrasinin getirdiği de budur. Yani, demokrasinin esas itibarıyla getirdiği, orta sınıfın payını arttırmaktır. Bunu zengin sınıftan ya da yoksul sınıftan aldığı vergilerle yapar.”

Bu görüş tabii tartışılıyor. Ben bu görüşü “Hirschman”ın bir yazısından aldım, o da katılmıyor bu görüşe. Katılmayacak yanları da var. Ama, sanıyorum görüşün doğruları da var. Gelir artışlarından orta sınıf kârlı çıkıyor. Yoksul kesim pek fazla bir şey elde edemiyor. Bu, sanıyorum Batı dünyasında da, Türkiye’de de gözlenen bir olay.

Türkiye gelir dağılımında onu, Batıdan, Avrupa’dan ayıran önemli bir nokta da devlet yardımlarının yoksullara gitmiyor olması. Yardımlar daha ziyade orta sınıf ve yukarısına gidiyor. Bunu doğrulayan çok veriye ulaşabildim, bunlar o yayında da yer alıyor. Buna karşılık, Avrupa gibi ülkelerde devlet yardımları biraz da yoksul kesimlere yansıyor, düşük gelirli kesimlere. Bu, Türkiye’nin önemli farklılıklarından biridir. Bunları sorunuz olursa tartışacağız.

Şimdi son sözüm şu: Türkiye’de temel sorun bence, kaliteli iş üretememektir. Bunun yolu, anlattığım çerçeve içerisinde, insan beynini daha iyi kullanmaktan geçer. Bunu yapabilirse Türkiye, hızla kalkınabilir kanaatindeyim; bunu yapamaz ise, gelecek çok parlak görünmüyor. Teşekkür ederim.

SORU ve CEVAP BÖLÜMÜ

Dr. Kemal EROL (Rekabet Kurumu İkinci Başkanı) - Değerli Hocam, öncelikle bu güzel sunuşunuz için şahsım ve Kurumum adına teşekkürlerimi sunarak sözlerime başlamak istiyorum.

Kuramınız hakkında bir şey söyleyecek değilim. Modeliniz hakikaten saha çalışmasına da dayanan veriler olduğu için, onlar hakkında bir şey söylemeye kendimi yetkin hissetmiyorum özellikle bir hukukçu olarak. Yalnız, kuramınızın ikinci bölümüne geçmeden önce, başlangıçta, sunuşta söylediğiniz bir hususa benim aklım takıldı; onun için izin verirseniz onu sormak istiyorum.

İki husus var: Birincisi, enformasyonun yokluğu ya da azlığı kadar bolluğu da bir sorun teşkil eder şeklinde yanlış anlamadıysam bir tespitiniz olmuştu. İslâm felsefesindeki “külli müsrifin haramdır haram” şeklindeki özetlenen, “ilimin bile fazlası haramdır” şeklindeki yaklaşımı da öyle hatırlatan tespit gibi geldiği için bunun üzerinde duruyorum veya halk arasında, “çok bilen çok yanılır” şeklinde ifadesini bulan, sizin de tespit ettiğiniz gibi, bu bilgilerin arasından hangisinin kullanılacağını bilmesi, bilme becerisi olmazsa, bu sorun yaratır şeklindeki sunuşunuzdan da. Ama, onun bilinmesi dahi bir anlamda, eğer enformasyonu eğer bilgi olarak alıyor isek, bu veriler arasından hangisinin seçileceğini, hangisini kullanacağını tespit etmek de bir bilgiyi gerektirdiği için, bence bunda, bilimde sınırlama gerektiği gibi algılanabilecek tespitiniz, daha sonra sunuşunuzda, bilginin avantaj olacağı şeklindeki tespitinizle de çelişiyor gibi geldi. Bu bakımdan bir belki aydınlatma gerekir diye düşündüğüm için onu soracağım.

Bir diğer husus da, ben tam şeyi kavrayamadım, belirsizle risk arasındaki farkı tam olarak anlayamadım. Yani, “her belirsizlik bir risk yaratabilir-yaratmayabilir”, yani “onda da bir oran olabilir” dediniz ama, ben onu tam kavrayamadığım için, eğer birazcık daha açarsanız aydınlatmış olacağım. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Teşekkür ederim ilginize. Çok güzel sorular.

Türlerde, bu arada insanlarda “Filter” mekanizmaları oluşmuş milyonlarca, milyarlarca sene içinde. Bunlar bize, biz bilicinde olmasak da, şunları söylüyor: Şunlar önemsizdir, bunları göz ardı et. Özellikle güçlü yiyecekleri bulmaya çalış, düşmanına, örneğin aslana, karşı cinse dikkat et. Diğerleri üzerinde fazla durma. Çünkü etrafında her an enformasyon, bilgi bombardımanı vardır. Bununla baş edemezsin. Bilim tarihinde bilinen bir olaydır.

Bir Rus hasta ona gösterdiğiniz bir fotoğrafta bütün ayrıntıları görüp anlatabiliyor. Fakat, kuram oluşturamıyor, düzen oluşturamıyor ve neticede hasta, kalıyor. Çünkü, ayrıntı içinde kayboluyor.

Şimdi, teknolojiye de aynı olay olabilir. Bir sürü bilgi geliyor internete, belirli bir şekilde bunların içinde ayırım yapmanız lâzım. Bu filter mekanizmanın bir yerde oluşturulması lâzım. İnsanla tekniğin birleşerek bir eleme yapması lâzım.

Çelişki dediniz. Çelişki, tabii, her yerde var. Bu çelişkinin özü de yukarda belirttiğim gibi, “herşey “a” olduğu kadar biraz da “a” değildir” önermesi. Bizim iktisadın en önemli katkılarından biri alternatif masraf kavramıdır: Şunu yaparsın ama, masrafı da şudur. Hiçbir hareket masrafsız değildir. İşte bu da biraz onu gösteriyor. İspanyolların bir lafı var, çok tekrarlamaktan hoşlanıyorum, “her şeyi yapabilirsin parasını ödemek şartıyla.” Hayatımıza baktığımız zaman, hiçbir olay saf iyi olmuyor, bizi tam tatmin edecek şekilde olmuyor; her yerinde bir eksiklik, bir menfi yön çıkıyor. Klasik mantığı sarsan bir quantum fiziği sonucunu belirtmek istiyorum. Bir şey aynı anda iki yerde olabilir mi? Ya da elektron, atom, bir “particle” geçmişinden haberdar olabilir mi? Olabiliyor, bir şey aynı anda iki yerde olabiliyor. Bunlar bize uygun geliyor mu, sağduyumuza uyuyor mu? Hiç sanmıyorum.

Burada ünlü quantum fizikçi, N. Bohr’un şu sözünü aktarmak istiyorum. “Herhangi bir söz çelişki içermedikçe gerçek değildir.” Bu konularda, quantum mekaniğinin getirdiği belirsizlik konusunda Bohr ile Einstein çok tartışmışlardır.

Geçende bir dergide okudum. Biliyorsunuz, ışığın hızı sabit varsayılıyor. Amerika’da yapılan bir araştırmaya göre, daha doğrusu iki araştırmaya göre ışığın hızını çok yavaşlatabiliyorlar, belirli bir ortamda, belirli bir gaz ortamında. Hatta son bir denemede ışığı tamamen de durdurabiliyorlar. Bu sanıyorum fiziğin temel ilkelerine ters bir olgudur. Bunu fizikçiler daha iyi takdir eder. Bu, “Quantum” bilgisayarları diye yeni bir yaklaşıma, belki de büyük bir devrime yol açabilecek bir olgudur deniyor.

Ayrıca, biraz önce söylediğim ortamın önemi de bir kez daha ortaya çıkıyor. En temel bir olgu, değiştirilemez bir olgu, bir gaz ortamında en temel sayılan özelliğini yitirebiliyor.

İkinci sorunuzda, belirsizlik ve risk ilişkisini sordunuz. Risk şöyle diyor: “Bir kişi bir olayın olacağını ya da olmayacağını bilmeyebilir, ama şunu bilir, yüzde kaç olasılıkla olur ya da olamaz” Buna karşılık belirsizlikte olayı, olayın olasılıklarını tahmin edemezsiniz. Örneğin, bir kişi yağmur yağması (yüzde yüz olasılık) ya da yağmamasını (yüzde sıfır olasılık) bilmeyebilir ama, havanın,

mesela, yüzde 30 yağışlı, yüzde 20 kapalı ve yüzde 50 açık olduğunu tahmin edebilir.

Bir olay oluyor, meselâ A.B.D. cumhurbaşkanlığına ait bir bilgi ortaya çıkıyor. Amerika sermaye piyasası fırlayıp gidiyor. Bir iki gün, bir hafta sonra olayın tersi oluyor, diyorsunuz ki, piyasa düşecek. Gene fırlıyor. Yani, geniş ölçüde yaşam, toplum ve doğa değişmeye, belirsizliklere açıktır. Olayların olasılıklarını da tahmin edersiniz tabii, tahmin etmenize engel yok. Ama, birçok önemli durumda bu tahminlerin gerçekleşme şansı yoktur ya da çok azdır.

İsmail GÖKAL - İsmail Gökal, Dış Ticaret Müsteşarlığında çalışmaktayım. Konuşmanız esnasında, 60'lı ve 80'li yıllarda Türkiye'de iki tane ayrı modelin uygulandığını söylediniz. Acaba, Türkiye için şu anda nasıl bir büyüme modeli imkânı vardır, önümüzdeki dönem için? Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Çok zor bir soru. Her şeyden önce şunu söyleyeyim: Bunun tam doyurucu yanıtını bilmiyorum. Ama şunları söyleyebilirim. Eğitime, insanların beyinlerini kullanmalarına önem veren bir model oluşturdum. Yatırımın, teknolojinin çeşit ve alanlarına önem verirdim. Beşeri, örgütsel ve toplumsal sermaye kavramlarını ön plana çıkarırdım. Borçlanma yoluna gitmezdim. Küreselleşmenin sınırsız işleyişine karşı çıkardım. Piyasa yanında planlamaya önem verirdim. Gelir dağılımını düzeltmenin, devlet yardımlarını yoksullara yöneltmenin yollarını arardım. İç göçü düzenlemek için kentler etrafında yerleşim yerleri oluşturmaya ağırlık tanırırdım. Yurdun çeşitli bölgelerinde yoğun verimlilik alanları (cluster) oluşturmayı düşünürdüm. Daha önemlisi Türkiye'nin tarihinden gelen kendine özgü özelliklerini görmeye, gerekliyse bunları değiştirmeye çalışırdım. Bu kadar. Daha iyisini bilmiyorum. Tam yanıt olmadı ama, daha iyisini de ben bilmiyorum.

H. Baha KARABUDAK - Baha Karabudak, Rekabet Kurulu. Hocam, peki, Türkiye'nin sorunlarının Türkiye'de iktisatçılar tarafından yeterince tartışılmakta olduğu kanısında mısınız? Sağ olun.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Teşekkürler. Sanmıyorum. Daha doğrusu şöyle: Bazı konular tartışılıyor ama, önemli konular tartışılmıyor. İzleyebildiğim kadar, daha ziyade İstanbul'un belirli kesimlerinin, biraz önce söylediğim belirli kesimlerinin sorunları tartışılıyor. Bunlar önemsiz demiyorum; ama, en az onlar kadar önemli diğer sorunlar var. Biraz önce söylediğim işsizlik sorunu var, istihdam sorunu var, yoksulluk sorunu var. Biz bunların üzerinde çalışmalar yaptık. Bunların bir kısmı yayımlandı. Pek ilgi gördüklerini sanmıyorum. Örneğin bankacılığın zayıf yönleri çok az tartışılıyor. Oysa bu çoktan beri biliniyordu. Bu noktaları vurgulayan bilimsel araştırmalar yapılmıştı. Yani bankalar, devlet tahvili alıyor, onunla bankacılık yaptığını sanıyor. Ama,

fonlar gelip bir yerde durduğu zaman da, işler kötüye gidiyor. Bankacılık bu mu? Bankacılık, devlet tahvilinden bolca para kazanmak mı? Bu bir yerde duracaktı ve durdu işte. İleride daha fazla da durabilir.

Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim: İnsanlar Türkiye’de işi ve aşığı paylaşmaya üretmekten daha fazla önem veriyorlar. Bu temel sorunlar da pek tartışılmaz. Teşekkür ederim.

Baki ALKAÇA - Baki Alkaça, Dış Ticaret Müsteşarlığı. Şimdi, bu her “A” biraz da “A” değildir derken, her hâlde, anladığım kadarıyla, bir şeyi indirgeyemiyoruz diyorsunuz, bir belli bir öze değil mi?

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Evet.

Baki ALKAÇA - Dolayısıyla, “her şey aynı zamanda işte zıddını da içerir” diyorsunuz. Yani, dikkat ettiğim şeylerden birini “...” etmek için söylüyorum.

Bir de, şimdi ortamlardan bahsettiniz. Belki direkt olarak alâkalı değil. Sözüünüzün başında, Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devrimi içerisinde yaşayan, 200 yıl yaşayan, yani devriminden sonra yaşayan ve de buna biraz da direnç gösteren diye bir tabir kullandınız galiba, böyle bir not almışım ama, bilmiyorum yanlış mı? Yani, iki ortam arasında temel fark neydi peki? Yani, Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı, sanayi devrimi öncesiyle sanayi devrimi sonrası arasındaki, iki ortam arasındaki temel fark neydi? Bir de, bu temel fark, ben aslında, enerji mi diye soracağım, yani kullanılan enerji mi? Bütün o iktisadî yaşamı ve yaşamın diğer bölümlerini de belirleyen bir enerji girdisi farkı mıdır iki ortamı birbirinden ayıran? Ve bu enerji girdisi farklılığı gerçekten belirleyici bir unsur, meselâ kömür dönemiyle, daha sonra, sizin, “1950’lerden sonra asıl büyümeyi gerçekleştirir” dediğiniz ortamdaki petrol müdür, oradaki en belirgin saik? Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Teşekkürler. Benim çelişki anlayışım “a”dır, “a” değildir çelişkisinden farklı. Bazılarının çelişki dediğinden farklı. Ben diyorum ki, sürekli değişme var, ortam sürekli değişiyor, kayıyor, yani, “a” olan “a” olmaktan çıkıyor. Benim esas söylemek istediğim bu. Örneğin sermaye kavramı sürekli değişiyor. Eski kavram yerini yenilerine bırakıyor. Esasında sermayenin ne olduğu da belli değil.

Her şey de böyle. Rekabet kavramını alalım. İlk önce, bir yarışma var bu kavramda. Günlük anlayışımızda bu anlama geliyor. Ama, iktisat kuramında, özellikle genel dengede yarışma yok. Burada küçük üreticiler var ve kimsenin de kimseyle rekabet ettiği yok. Tam rekabetin koşulu budur zaten. Kişi fiyatlara bakıyor, hareketini belirliyor.

Başka bir tanımı rekabeti, güçlerin parçalanmış olması şeklinde anlar. Yani, hâkim, egemen güç olmamalı. O da bir rekabet tanımıdır. Diğer bir tanım, yasal uygulamalarda kişilerin, grupların aleyhine hükümler olmamalı, der. Sanıyorum sizin Kurulu daha çok ilgilendiren budur. Yani, yasalar, belirli gruplar, kişiler aleyhine hükümler içermemeli. Herkes yasa karşısında eşit haklara sahip olmalıdır.

Dolayısıyla, bir konuda tek kavram bulamıyorsunuz. Kavramlar kişilere, toplumların ihtiyacına, iktisadi ortama göre sürekli şekilde değişiyor.

Osmanlı İmparatorluğu konusuna, tabii enerji açısından da bakabiliriz. Ama, ben, o konuda çok yetkili değilim. Yalnız bir noktayı belirtiyim: Arabistan'ın altında petrol vardı. Bunun o dönemlerde etkisi ne oldu?

Benim Osmanlıyla Batıyı karşılaştırmamın temel dayanağı, birinde sanayi devrimi olmuş, diğerinde olmamış. Bir iddia var, Osmanlı İtalya'yı alsaydı sanayi devrimi de Osmanlı'nın içinde olurdu. İtalya'da Rönesans olmuş, oradan Hollânda'ya sıçramış. Hollânda'dan İngiltere'ye geçmiş. Dolayısıyla, Rönesans'ı içeren İtalya alınsaydı, sanayi devrimi de biz de olacaktı. Ben bu görüşe katılmıyorum. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğunun temel mantığı böyle değil. Mantığı, temelinde, yeni topraklar alacaksın, oradan ganimet alacaksın. Sonra, beylikler şeklinde oralarda oluşan tarımı kullanacaksın. O arada, diğer dinlerden olanlardan da vergiler alacaksın. Zanaatla, ticaretle uğraşmayacaksın.

Osmanlı sistemi, diğer eski imparatorluklar gibi, fütühata dayanır. Endüstri devrimi bunun dışında bir olgu. Osmanlı İmparatorluğu çok başarılı bir yapı oluşturdu. Başarılı bir sistemin en büyük düşmanı, kendi başarısıdır eğer şartlar değişmişse ve değişmiş. Son derece başarılı olan, Avrupa'nın ortasına giden bir İmparatorluk, başarı ölçüsü artık değişince, tarımdan sanayiye kayınca, paylaşımından üretime kayınca eski gücünü kaybetmiş. Böylece başarısızlığının nedeni, geçmişteki büyük başarısı. Bu insan yaşamında da böyledir. Geçmişteki büyük başarı değişen ortamda en büyük başarı engeli oluşturur.

Diğer bir nokta, ben galiba Osmanlı İmparatorluğunu öğrenmeden gideceğim, ben ve benim kuşağım. Bu biraz zorunlu. Her kuşak bazı fedakârlıklar yapmak durumundadır. Benim kuşağım birçok olanak elde etti. Bu da bir fedakârlığı: Geçmişini iyi öğrenememek. Ama, umarım sonraki kuşaklar Osmanlı İmparatorluğunu çok daha iyi incelerler. Çok önemli olgular var bu tarihte, bugünü bile aydınlatan.

Geçende bir yerde okudum ya da dinledim. Üçüncü Selim'in hareketi, yenileşme hareketi Fransız devrimine çok yakındır. O dinlediğim yerde söylendiğine göre İkinci Viyana kuşatması, tam bir asır, ondan sonraki bir asır

Osmanlılar arasında tartışıldı: İkinci Viyana Kuşatmasından geri dönüş zorunlu mudur, yoksa geçici midir? diye. Yani, biz bir daha gidebilir miyiz Viyana'ya? Bu yenilgi geçici bir olay mıdır, geçici bir başarısızlık mıdır, yoksa buradan sonra artık biz öyle Viyana'ya gidemez miyiz? Üçüncü Selim'in başlattığı ya da ondan önce de başlayan yenilik hareketi bu konuda karara varılmış olmasının bir sonucudur.

Şu sonuca varılıyor: Yenilgi kalıcıdır, dolayısıyla yenilik yoluna gitmemiz lâzım. O yenilik hareketi de bütün 19'uncu yüzyılda devam etti. Ama, nerede devam etti? Üst yapıda devam etti, yani aydınlar düzeyinde, yukarı düzeyde. İmparatorluğun temeli eskisi gibi kaldı.

Daha önemli bir nokta, bütün bu 19'uncu ve 20'nci yüzyıldaki gelişmelerde, elde bir İmparatorluk var, korumak zorunda olduğunuz bir İmparatorluk var. O İmparatorluğu bırakman mümkün değil. Düşünün şimdi, bir tek parça toprak veremeyiz deniyor, herkes, hepimiz. Orada, İmparatorluğu o ortamda nasıl vereceğiz?

Bu İmparatorluk var; bunu korumak zorundasın. Bunun için binlerce, milyonlarca insan ölmüş. O felâketleri hepimiz biliyoruz. Cumhuriyetten sonra ortaya çıkan bir olanak, artık İmparatorluğumuz yok. Bunu başarısızlık da sayabilirsiniz. Dolayısıyla, yepyeni bir yaklaşıma, değişime ihtiyaç var. O değişim yapılmıştır benim kanaatime göre Cumhuriyette. Ama, eski de hep yaşamıştır. Onun için diyorum, Osmanlı İmparatorluğunu iyi incelememiz, bilimsel bir şekilde incelememiz lâzım.

Geçende bizim bir eski değerli arkadaşımız, Halil Berktaş bir belge açıkladı. Ermeniler konusunda. Birçok kişi isyan etti. Oysa bence Berktaş bir bilim adamı gibi davranmıştır.

Sırası gelmişken, bilimsel çalışmanın bir temel özelliğine değinmek istiyorum: Bilimsel araştırmalarda ters yönde bulguların ortaya çıkması normaldir. Bilimi zenginleştiren de karşılıklı tartışma ortamıdır. Bilim adamı hoş gitmeyen, hatta kendisinin de hoşlanmadığı bulguları açıklamak durumundadır. Bilim adamını bir propagandacı olarak almak çok yanlıştır. Propagandadan arındırılmamış bir bilim topluma çok zarar verir.

Alev AKKURT - Cumhuriyet dönemi konusundaki görüşlerinize de, ben şöyle bir şey fark ettim, daha doğrusu bunu sormak istiyorum: Şimdi diyorsunuz ki, bir yandan, “çok değişken ve kaypak bir ortam var ve her an değişebilir”, yani “belirsizlik unsuru çok hâkim”, bir yandan da, işte “Türkiye'nin birtakım özellikleri var”, insan kaynakların çok iyi kullanılmadığından bahsediyorsunuz ve teknolojinin eksikliğinden bahsediyorsunuz. Ama bir de, bir gelişme

potansiyelimiz de var. Yani, olmasaydı bugün her hâlde Türkiye'nin dünya üzerindeki rolü bu kadar önemli olmayabilirdi ya da dışarıda, yani Amerika'nın ya da Avrupa'nın bizi önemsemesi ya da içine almak istemesinin nedeni de her hâlde bir ölçüde Türkiye'nin gücü. Yani, hem çok güçlü, hem çok güçsüz bir ekonomiyiz ya da toplum olarak da çok çelişkiler taşıyan bir ekonomiyiz. Yani, sizin teorinize göre hayat da sürekli değişiyor. İşte biyolojiden örnek veriyorsunuz. Çok küçük düzeye gittiğiniz zaman da, birtakım çok basit faktörleri seçip, bir şeyler yapıyor.

Şimdi, bu durumda nasıl bir üretim fonksiyonu önereceksiniz Türkiye'ye? Yani, teknoloji, sermaye, artı, işte insan gücü filan gibi bir şeyler, bir de belirsizlik faktörü koyacaksınız her hâlde. Ama, bir yandan da diyorsunuz ki, "olaylar çok karmaşık." Yani, nasıl bir gelişme yolu izlemeliyiz? Ve bu da sürekli değişken olacak. Ve bunu de bir siyasî kadro belirleyecek eninde sonunda her hâlde.

Alev Akkurt, Merkez Bankası.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Evet. Teşekkür ederim. Benim eski öğrencim. Kendisini görmek çok hoşuma gitti. Ayrıca, benden 10 almış; o da hoşuma gitti. Sorusuna da teşekkür ederim.

Ben, Türkiye'nin çok kötü durumda olduğunu sanmıyorum. Her şey batmış, Türkiye gitmiş filan; bu anlayış bana çok ters. Ben 1934'te doğdum. 1940'larda çocuk olarak bile olsa, yaşamış biri olarak, Türkiye'nin sağladığı büyük gelişmeyi biliyorum. Bunu, bırakın bilim adamı olarak, bir insan olarak yadsımanın mümkün olduğu kanısında değilim. Özellikle bir kısım köylülerin yaşamındaki büyük gelişmeyi hayranlıkla izledim. Bence çok önemli gelişmeler sağlanmıştır. Biz, eskiye oranla çok çok daha iyiyiz. Ama insan daima daha iyisini istiyor.

Dolar üzerine yapılan hesaplar hakkında birşeyler söylemek istiyorum. Dolar, 1950'lerin başlarında 2.80 Türk Lirasıydı. 1958'de fiilen, 1960'da resmen 9'a çıktı. Fiilen dediğim şu: İhraç mallarına farklı primler verildi. O zaman zaten birkaç ihraç malı vardı, tütün, fındık gibi. Kolay satılanlara daha düşük liradan ihracat imkânı tanındı. Her zaman ihraç edilmeyenlere daha yüksek fiyat verildi. Bunların hepsi 1960'ta kaldırıldı, 9 TL oldu bir dolar. Ondan sonra millî gelire bakarsanız, dolar cinsinden düştü. Ama gerçekte o ölçüde düştüğünü söylemek güç.

Dolayısıyla karşılaştırmaları resmî döviz kurundan yapmak çok tehlikeli bir yaklaşımdır. Siz benden iyi bilirsiniz. Karşılaştırma işitira gücüne göre yapıldığı takdirde, onun da tabii birçok güçlükleri var, daha sağlıklı bir şey

yapılmış olur. Ayrıca, ben, millî gelirin Türkiye'deki gelişmeyi yeteri derecede yansıttığını sanmıyorum. Kimseyi kınamıyorum, Enstitüyü de kınamıyorum. Birleşmiş Milletler yönteminin bu sonucu yarattığını düşünüyorum. Ama onu da kınamak doğru değil. Konunun içsel büyük güçlükleri var. En temel nedenlerden biri mal kalitesindeki iyileştirmelerin yeterince göz önüne alınmaması. Mal kalitesi sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada yeterli ölçüde göz önüne alınmamaktadır.

Bir Katılımcı - Hocam, son zamanlarda gördüğüm iki araştırma sonucunu nakletmek istiyorum. Bunlardan bir tanesi, Türkiye'de kişi başına basılan kitap sayısı 1939 yılındaki sayının neredeyse aynısı son yıllarda. 2000 yılı için yapılmış bu araştırma zannediyorum.

İkincisi de, bir gördüğüm başka çalışmaya göre ise, Türkiye'de kişi başına gelir sıralamasında, dünyanın 47'nci memleketiyken 1960'lı yılların başında, 2000 yılında da 50'nci ülke. Yani, sadece uluslar yarışı varsayımı altında, diyelim uluslar birbiriyle yarışıyorlar "...” açısından, sadece iki ülkeyi Türkiye sollayarak geçebilmiş. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Ben kendi gençliğimi anımsıyorum. Biz kitap bulamazdık. Şimdi her kitap var. Ama, dediğiniz veriler de doğru olabilir. Özellikle kırsal alanlardaki büyük nüfusa bakarsanız, görece ileriye geçememe de doğru olabilir. Tabii, ona dayanarak kötümser bir tablo çizmek de mümkün. İkinci sorunuzla ilgili olarak ben gelişmiş ülkeleri gözümüzde çok büyüttüğümüzü düşünüyorum. Kınadığımız herşey oralarda da oluyor.

Alev AKKURT - ...ben Amerika'yı da gördüm, yani iş gezileri vesaire dolayısıyla. Dediğinize çok katılıyorum. Çok standart bir toplum buldum ben Amerika'ya ilk gittiğim zaman, yani ortalama düzeydeki insanları. Ama, Amerika'nın başarısı nerede biliyor musunuz? Dünyanın her yerinde gelen önemli beyinleri ya da her alanda çok ciddi işler yapan insanları çok güzel bir şey içerisinde, harmoni içerisinde çalıştırmasını becermekte. Ve çok küçük belki Amerikan toplumuna göre bir grup, yani onun gelişmesini sağlıyor. Ama, diğer insanlar da çok standart yaşıyor. Yani, ortalama bir Amerikalı, bizim, burada hani böyle kasaba düzeyinde dediğimiz insanların zekâ düzeyinde bile değil. Yani, bizim kasabada yaşayan ortalama bir esnaf ondan çok daha kurnaz ve çok daha iyi işler becerebilen bir insan tipi.

Yani ben diyorum ki, bizim çok potansiyelimiz var aslında. Ama, aslında iki tane de Türkiye var ya da ikiden çok fazla Türkiye var. O kadar çelişkiler barındıran bir ülkeyiz ki, işte bir taraf böyle İsviçre düzeyinde yaşıyor, öbür taraf da, yani okuma-yazma bilmeyen bir yığın nüfus var. Yani, bu nüfus ve bu insan

kalitesi, iŖte bu özelliklerle nasıl bir yol izlememiz ya da stratejimizin ne olması gerekir kısa vade ya da uzun vade? Yani, onu çözemiyorum ben bir türlü.

Prof. Dr. Tuncer BULUTAY - Ben de çözemiyorum. Öyle kolay değil. Bunları kim çözüyor ki.

Oturum Başkanı - Hocamıza çok teşekkür ediyoruz. Ve Hocam, sizi tekrar en yakın zamanda aramızda görmek istiyoruz.